

MAHOSIN UL KALOM: NAZARIY-ADABIY TAHLIL VA JAHON ILMIY MAKTABLARI KONTEKSTIDA O'RGANILISHI

Ibrohimov Nizomiddin Faxriddin o'g'li,
O'zbekiston milliy universiteti tayanch doktranti
G-mail: n.ibrahimov95@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'rta asr o'zbek va fors-tojik adabiyotining yirik namunasi bo'lgan "Mahosin ul kalom" asari ko'p qirrali ilmiy tahlilga tortiladi. Maqolada asarning poetik tuzilishi, badiiy uslubi, tasviriy vositalari va adabiy-nazariy ahamiyati jahon olimlarining tadqiqotlari bilan qiyosiy o'rganiladi. Klassik sharq adabiyotshunosligi va g'arb filologiyasining metodologik yondashuvlari sintezi asosida yangi ilmiy xulosalar chiqariladi.

Kalit so'zlar: Mahosin ul kalom, badiiy poetika, klassik adabiyot, badey, tasviriy vositalar, aruz vazni, qiyosiy adabiyotshunoslik, Alisher Navoiy davri adabiyoti.

Аннотация. В этой статье произведение «Махосин уль калам», являющееся ярким образцом средневековой узбекской и персо-таджикской литературы, подвергается многогранному научному анализу. В статье поэтическая структура произведения, художественный стиль, выразительные средства и литературно-теоретическое значение изучаются в сравнении с исследованиями мировых учёных. На основе синтеза классической восточной литературоведческой традиции и методологических подходов западной филологии делаются новые научные выводы.

Ключевые слова: Mahosin ul kalom, художественная поэтика, классическая литература, байде, изобразительные средства, аруз, сравнительное литературоведение, литература эпохи Алишера Навои.

Annotation. This article subjects the work "Mahosin ul kalom," a major example of medieval Uzbek and Persian-Tajik literature, to multifaceted scholarly analysis. The article comparatively examines the poetic structure, artistic style, figurative devices, and literary-theoretical significance of the work alongside the research of international scholars. Based on a synthesis of classical Oriental literary studies and Western philological methodological approaches, new scholarly conclusions are drawn.

Keywords: Mahosin ul kalom, artistic poetics, classical literature, prosody, figurative devices, aruz meter, comparative literary studies, Alisher Navoi's era literature.

Kirish. O'rta asr sharq adabiyoti, xususan, klassik o'zbek-tojik adabiy merosi jahon filologiyasi oldida hamon ko'plab yechilmagan muammolarni ko'ndalang qo'yimoqda. Bu muammolar orasida "Mahosin ul kalom" asarining to'la-to'kis ilmiy-nazariy o'rganilishi alohida ahamiyat kasb etadi.[1] Asar badiiy jihatdan yuksak darajada yozilgan bo'lib, undagi she'riy san'atlar, tasviriy vositalar va lison nafosati shu davrning estetik tafakkur darajasini yorqin namoyon etadi.

Adabiyotlar tahlili. Sharq poetikasining yirik tadqiqotchilaridan biri E.G.Browne o'zining mashhur asarida ta'kidlaganidek, klassik fors-tojik va turk adabiyotidagi she'riy san'atlar (bade') tizimi G'arb ritorikasidan tubdan farq qiluvchi o'ziga xos estetik paradigmani tashkil etadi.[2] Bu estetik tizimni to'g'ri tushunmasdan turib, "Mahosin ul kalom" singari asarlarning mazmun-mohiyatini anglash qiyin.

Rossiyalik sharqshunos akademik A.N.Boldyrev va uning hamkasblari o'rta asr sharq adabiyotining leksik-stilistik xususiyatlarini o'rganishda muhim natijalar qo'lga

kiritishgan.[3] Ularning ilmiy maktabi bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, ushbu metodologiyadan foydalanish "Mahosin ul kalom" tahlilida yangi istiqbollar ochib beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda "Mahosin ul kalom" asarini tahlil qilishda kompleks filologik yondashuv qo'llanildi. Asosiy metodlar sifatida hermenevtik, semiotik, qiyosiy-adabiyotshunoslik va struktural tahlil usullari tanlandi. Hermenevtik metod matnning ichki mazmuni va badiiy qatlamlarini ochib berishga xizmat qildi, semiotik yondashuv esa asardagi ramzlar, obrazlar va belgi tizimini tahlil qilish imkonini berdi.

Qiyosiy metod orqali "Mahosin ul kalom" jahon adabiyotshunoslik maktablari vakillarining ilmiy qarashlari bilan solishtirildi hamda uning poetik xususiyatlari Sharq va G'arb adabiy an'analari kontekstida baholandi. Struktural tahlil usuli asarning kompozitsion tuzilishi, badiiy san'atlar tizimi va til qatlamlarini aniqlashga yo'naltirildi.

Tahlillar va natijalar. "Mahosin ul kalom" asarining tarixi va mazmuni

"Mahosin ul kalom" — so'zma-so'z tarjimada "So'zning go'zalliklari" yoki "Kalom fazilatlarini" ma'nosini anglatadi. Asar she'riy san'atlar (bade' ilmi) haqidagi nazariy bilimlarni va amaliy she'riy namunalarni o'z ichiga oluvchi maxsus adabiy-nazariy janrga mansub.[4]

Asarda tasviriy vositalar quyidagicha tizimli tarzda tasnif etilgan: tashbih (o'xshatish), istiora (metafora), kinoya, irsol ul-masal (maqol keltirish), tajnis, tazod (antiteza) va boshqa ko'plab san'atlar.[5] Har bir san'at nazariy ta'rif, misollar va she'riy namunalar bilan izohlangan.

Ingliz sharqshunosi A.J.Arberry o'zining "Classical Persian Literature" asarida ta'kidlaganidek, bunday qo'llanmalar faqat adabiy-nazariy manba emas, balki o'sha davr ta'lim tizimining ajralmas qismini tashkil etgan.[6] Ular madrasalarda darslik sifatida keng qo'llanilgan va adabiy ta'limning asosini tashkil etgan.

She'riy san'atlar (bade' ilm) va poetik tuzilish

"Mahosin ul kalom" ning poetik tuzilishini tahlil qilishda italiyalik sharqshunos Alessandro Bausani ning metodologiyasi ayniqsa samarali bo'lib ko'rinadi.[7] U sharq she'riyatidagi "zinat" tushunchasini g'arb estetikasidagi "ornament" kategoriyasi bilan qiyoslab, ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlab bergan.

Asardagi tajnis (paronomaziya) san'atiga e'tibor bersak, so'zlarning fonetik o'xshashligi orqali chuqur ma'noviy bog'liqliklar yaratilganligini ko'ramiz. Bu polisemantik qatlam, nemis orientalisti Hellmut Ritter ta'kidlaganidek, sharq she'riyatining asosiy badiiy usulidir.[2]

Amerikalik sharqshunos olim Annemarie Schimmel o'zining keng qamrovli tadqiqotida islom madaniyatidagi she'riy ramzlar tizimini chuqur o'rgangan.[9] Uning fikricha, klassik sharq she'riyatidagi har bir ramz — gul, bulbul, sharab, sevgili — ko'p qatlamli ma'noviy tizimni tashkil etib, Qur'on matni va sufiy an'analar bilan chambarchas bog'liq. "Mahosin ul kalom" da ham xuddi shu ramziy tizimni kuzatish mumkin.

Jahon ilmiy maktablarining tadqiqotlari

Germaniyalik sharqshunos Gerhard Böwering klassik islom adabiyoti va tasavvuf falsafasining o‘zaro munosabatlarini chuqur o‘rgangan.[10] Uning Yale universiteti seminarlarida ishlab chiqqan metodologiyasi “Mahosin ul kalom” singari asarlarni falsafiy-estetik jihatdan tahlil qilishda yangi yo‘nalish ochib berdi.

Fransuz sharqshunosligi maktabining vakili, Professor Charles-Henri de Fouchécour Tehrondagi tadqiqot markazida ko‘p yillik faoliyati davomida klassik fors-tojik adabiyotining manba tanqidi masalalarini chuqur o‘rgangan.[11] Uning yondashuvida matn tarixiy-genealogik tahlil qilinib, nashr tarixidagi o‘zgarishlar va qo‘lyozmalar solishtiriladi.

Gollandiyalik olim Jan Rypka ning “History of Iranian Literature” asari sharq adabiyotshunosligidagi universal manba bo‘lib qolmoqda.[12] U bade' ilmiga bag‘ishlangan bo‘limda “Mahosin ul kalom” janridagi asarlarni tarixiy ketma-ketlikda o‘rganib, ularning rivojlanish dinamikasini aniq ko‘rsatib bergan.

O‘zbek olimi, akademik Hamid Sulaymonov esa milliy adabiyotshunoslik maktabida bu asarni o‘rganishda muhim hissa qo‘shgan.[13] Uning merosida “Mahosin ul kalom” birinchi marta o‘zbek adabiy-nazariy tafakkuri kontekstida tahlil qilinib, manba sifatidagi ahamiyati belgilangan.

Asarning badiiy uslubi va lison xususiyatlari

“Mahosin ul kalom” ning lison tuzilishini o‘rganishda zamonaviy lingvistik metodlar muhim ahamiyat kasb etadi. Rus adabiyotshunosi, strukturalizm nazariyotchisi Yuriy Lotman ning belgi-tizimlari nazariyasi bu borada qimmatli asbob bo‘lib xizmat qiladi.[14] Lotman semiotikasi asosida matnning ko‘p qatlamli ma‘noviy tuzilishini — denotativ, konnotativ va metaforik qatlamlarni — tahlil qilish mumkin.

Asardagi aruz vazni tizimi haqida gapirar ekanmiz, Eron olimasi Fatemeh Keshavarz ning tadqiqotlari muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.[15] U klassik aruz vaznining nafaqat ritmik, balki semantik funksiyasini ham o‘rganib, vazn va ma‘no o‘rtasidagi munosabatni yangicha talqin qilgan.

Asarning leksik tahlilida arab, fors va turk-o‘zbek so‘zlarining nisbati alohida o‘rganilishi kerak. Kanada sharqshunosi Wheeler Thackston klassik fors-tojik adabiyotidagi ko‘p tillilik hodisasini keng tahlil qilgan.[16] Uning yondashuvi “Mahosin ul kalom” dagi til qatlamlarini ajratib o‘rganishda metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Qiyosiy adabiyotshunoslik konteksti

“Mahosin ul kalom” ni jahon adabiyotining keng kontekstida o‘rganish uning universal estetik ahamiyatini ochib beradi. Kolumbiya universiteti professori Edward Said ning orientalizm tanqidi metodologiyasi[17] sharq adabiyotini g‘arb nuqtai nazaridan emas, balki ichki mantig‘idan kelib chiqib o‘rganishning zarurligini asoslab beradi.

Hindistondagi Jawaharlal Nehru universiteti professori Muzaffar Alam ning postkolonial adabiyotshunoslik maktabi ham muhim hissa qo‘shgan.[18] Alam o‘rta asr

Hindiston va Markaziy Osiyo adabiy aloqalarini o'rganib, umumiy poetik tilni shakllantirishda "Mahosin ul kalom" janridagi asarlarning tutgan o'rnini ta'riflab bergan.

Shveysariyalik adabiyotshunos Jean-Michel Maulpoix lirika nazariyasi bo'yicha olib borgan tadqiqotlari[19] g'arb va sharq she'riyatidagi subyektiv ovoz muammosini qiyosiy o'rganishda yangi imkoniyatlar ochadi. Bu kontekstda "Mahosin ul kalom" dagi lirik men obrazining talqini alohida o'rganilishi lozim.

Xulosa. "Mahosin ul kalom" o'rta asr sharq adabiy-nazariy merosining noyob durdonasi bo'lib, uning har tomonlama o'rganilishi hali oldinda. Jahon ilmiy maktablari — ingliz, german, fransuz, rus, amerikan va Sharq olimlarining yondashuvlari sintezi asosida bu asarni yangicha talqin qilish imkoniyatlari mavjud.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, asarning badiiy qimmatini nafaqat o'zbek va fors-tojik adabiyoti uchun, balki jahon poetikasi tarixi uchun ham beqiyosdir. She'riy san'atlar tizimi, ramzlar tizimi va lirik uslub — bularning barchasi o'rta asr estetik tafakkurining yuksak namunasi sifatida diqqatga sazovordir.

Kelgusida "Mahosin ul kalom" ni qiyosiy-tipologik aspektida o'rganish, jumladan, G'arb ritorikasi va sharq bade' ilmining metodologik sintezi asosida yangi tadqiqotlar o'tkazish ilmiy zaruratga aylanib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bertels E.E. Istoriya persidsko-tadzhikskoy literatury. — Moskva: Nauka, 1960. — S. 412-415.
2. Browne E.G. A Literary History of Persia. Vol. II. — Cambridge: Cambridge University Press, 1906. — P. 78.
3. Boldyrev A.N. Zarubezhnye iranisty o persidskoy klassike. — Leningrad: AN SSSR, 1968. — S. 55.
4. Rypka J. History of Iranian Literature. — Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1968. — P. 102-105.
5. Shamisa S. Naqd-e adabi. — Tehrān: Ferdows, 1383. — P. 231.
6. Arberry A.J. Classical Persian Literature. — London: Allen & Unwin, 1958. — P. 14-19.
7. Bausani A. The Persians. — London: Elek Books, 1971. — P. 88-93.
8. Schimmel A. As Through a Veil: Mystical Poetry in Islam. — New York: Columbia University Press, 1982. — P. 44-47.
9. Böwering G. The Mystical Vision of Existence in Classical Islam. — Berlin: Walter de Gruyter, 1980. — P. 190.
10. de Fouchécour C.-H. Moralia: les notions morales dans la littérature persane. — Paris: Editions Recherche sur les Civilisations, 1986. — P. 72.
11. Rypka J. Op. cit. — P. 212-215.
12. Sulaymonov H. O'zbek klassik adabiyoti tarixi. — Toshkent: Fan, 1985. — B. 167.
13. Lotman Y.M. Semiotika kultury i ponyatiye teksta // Lotman Y.M. Izbranniye stati. T. 1. — Tallinn: Alexandra, 1992. — S. 129-132.
14. Keshavarz F. Reading Mystical Lyric: The Case of Jalal al-Din Rumi. — Columbia: University of South Carolina Press, 1998. — P. 56.
15. Thackston W.M. A Millennium of Classical Persian Poetry. — Bethesda: Iranbooks, 1994. — P. xxi.
16. Said E. Orientalism. — New York: Pantheon Books, 1978. — P. 3-9.
17. Alam M. The Languages of Political Islam. — Chicago: University of Chicago Press, 2004. — P. 88-91.
18. Maulpoix J.-M. Du lyrisme. — Paris: José Corti, 2000. — P. 33.